

Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 10.24.700 диссертациялык кеңешинин эксперттик комиссиясынын мүчөсү, филология илимдеринин доктору, И.Арабаев атындагы КМУнун профессору С.С.Жумалиевдин Супаева Аида Акунбековнанын “Манас” эпосунда ооруга жана аны айыктырууга байланыштуу аталыштардын структурасы, семантикасы жана этимологиясы (С.Каралаев, С.Орозбаков жана Жусуп Мамайдын варианттарын салыштыруу)” деген темада 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине берген

КОРУТУНДУСУ

1. Диссертациялык кеңеште корголо турган кандидаттык диссертациянын адистикке тиешелүүлүгү.

Супаева Аида Акунбековнанын “Манас” эпосунда ооруга жана аны айыктырууга байланыштуу аталыштардын структурасы, семантикасы жана этимологиясы (С.Каралаев, С.Орозбаков жана Жусуп Мамайдын варианттарын салыштыруу)” аттуу 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иши 10.02.01 – кыргыз тили адистигинин профилине дал келет.

Изилдөөнүн максаты катары “Манас” эпосундагы оорулардын жана аларды айыктырууга байланыштуу аталыштардын лексика-семантикалык, функционалдык өзгөчөлүктөрүн, этимологиясын аныктоо жана анын тилдин лексикалык системадагы ордун көрсөтүүнү алдына койгон.

Бул максатка жетүү үчүн төмөндөгүдөй милдеттер коюлуп, алар тиешелүү деңгээлде аткарылган:

1) Жалпы лингвистика, түркология, кыргыз тил илиминде ооруга жана аны айыктырууга байланыштуу салттуу дарыгерчиликтин аталыштарына арналган эмгектерде берилген илимий теориялык жоболорду талдоо менен, проблеманын кыргыз тили илиминдеги абалын аныктоо;

2) “Манас” эпосундагы ооруга жана аларды айыктырууга байланыштуу атоолорду тематикалык топторго бөлүштүрүү менен классификациялоо;

3) Ооруга жана аларды айыктырууга байланыштуу атоолор жөнүндө буга чейин жарык көргөн жергиликтүү жана чет элдик илимий-теориялык

КЫРГЫЗ УЛУТТУК
ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ
Филология институту
Кандидаттык № 10-24-40
14.05.25

маалыматтар менен таанышуу аркылуу эпостогу аталыштарды этнолингвистикалык системанын бирдиги катары аныктоо;

4) “Манас” эпосундагы ооруга жана аларды айыктырууга байланыштуу атоолорго лингвистикалык өңүттө структуралык, функционалдык-семантикалык жана этимологиялык анализ жүргүзүү;

5) Эпосто ооруга жана аларды айыктырууга байланыштуу атоолордун этнолингвистикалык табиятын конкреттүү факты-материалдардын негизинде чечмелеп берүүгө аракеттенүү.

Изилдөөнүн объектиси катары эпосто берилген салттуу дарыгерчиликке байланыштуу аталыштар, тилдик факт-материалдар, лексикалык бирдиктер алынса, ал эми изилдөөнүн предмети катары “Манас” эпосунда ооруга жана аларды айыктырууга байланыштуу аталыштардын структурасы, семантикасы жана этимологиясы алынган.

II. Диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугу.

Илимий медицина жаралганга чейин эле эл арасында дарыгерчилик мыкты өнүккөндүгүнө жалпы эле элдик оозеки чыгармачылыктан, эпостордон алынган мисалдар далил болот. Бүгүнкү күндө элдик дарыгерчиликте колдонулган дары-дармектердин, ыкмалардын же аспаптардын аталыштары эскирген түшүнүктө кабыл алынса, айрымдары азыркы илимий медицинада жаңыланган түрдө колдонулуп келет. Алсак, *аштар - скальпель, тинтуур - ланцет, картык-медициналык банка* ж.б. Алардын нукура кыргызча аталыштары менен бирге араб, перс, монгол тилдеринен кирген аталыштарды дагы кезиктирүүгө болот. Кыргыз элинин салттуу билимдеринин табиятына жана алардын эл арасына тарап колдонулушуна байланышкан маселелерге акыркы убактарда гана көңүл бурулуп, алар философиялык, тарыхый-этнографиялык, медициналык, этнопедагогикалык өңүттөн карала баштады. Элдин салттуу билимдери, аны күнүмдүк жашоодо колдонуу жөнүндөгү маалымат, ооздон-оозго, бир муундан экинчи муунга өтүп отурган. Мындай маалымат кыргыз элинин руханий-маданий дөөлөтүнүн булагы болгон “Манас” эпосунун ар кыл варианттарындагы материалдарында кеңири берилген, өзүнүн атайын атоо сөз бирдиктери, терминологиялык системасы да калыптанган. Бирок бир маселе лингвистикалык өңүттө илимий иликтөөгө алынып, ал тилдик бирдиктердин функционалдык-семантикалык, структуралык, этимологиялык табияты аныктала элек эле. Ушул өңүттөн алганда элдик салттуу билимдердин бир багыты катары оору жана аны дарылоого байланыштуу дарылардын, аспап-куралдардын аталыштарын, терминологиялык системасын тилдик аспектиден талдап, алардын структурасын, функционалдык-семантикалык өзгөчөлүктөрүн, этимологиялык тарыхый семантикасын бир гана манасчынын эмес, эки башка мамлекеттин аймагында жаралган улуу үч залкар манасчынын

варианттарындагы материалдын негизинде талдоо жүргүзүү теманын актуалдуулугун жана иллюстративдик материалдын ишенимдүүлүгүн көрсөтөт.

III. Иштин жыйынтыктарынын илимий жаңылыгы катары кыргыз тил илиминде биринчи жолу ооруга жана аны айыктырууга байланыштуу аталыштар “Манас” эпосун улуу үч манасчы айткан варианттарынын материалдарынын мисалында этнолингвистикалык багытта каралып, түрк тилдүү элдерде бул багытта колдонулган тилдик бай факт-материалдар, илимий-теориялык адабияттар, изилдөөлөргө иликтоо жүргүзүлүшү, “Манас” эпосунда кездешкен ооруга жана аны айыктырууга байланыштуу аталыштардын структуралык, семантикалык жана этимологиялык табияты алгачкылардан болуп изилдениши илимий иштин жаңылыгы катары каралат.

Анын негизинде илимий натыйжалары (жоболору) берилген:

1. Кыргыз элинин салттуу билимине тиешелүү маселелерди тилдик өңүттө изилдөө этнолингвистикалык материал катары этнология менен тыгыз карым-катышта жүргүзүлүшү керек жана кыргыз тили илиминин этимология багыты тармактык жана тармактар аралык аспектиде кенен изилдениши этнолингвистика тармагы үчүн өтө маанилүү илимий маселе деп эсептөөгө болот.

2. Ооруга жана аны айыктырууга байланыштуу салттуу билимде колдонулган аталыштар таза лингвистикалык структуралык, семантикалык бирдик катары элдин тааным (познание) мүмкүнчүлүгүн анын тарыхый этнографиясы менен биримдикте кароого мүмкүнчүлүк берет;

3. “Манас” эпосундагы элдик дарыгерчиликке байланыштуу аталыштар белгилүү бир семантикалык милдет аткаруу менен, кыргыз салттуу билиминдеги тилдик байыркы катмарды түзөт, тилдин тарыхый лексикологиясы, грамматикасы үчүн материал болот.

4. Кыргыз элинин салттуу билимдерин тармактык багыттар боюнча терең изилдөөлөрдү жүргүзүү аркылуу этнолингвистика багытын калыптандырууга өбөлгө түзөт.

IV. Диссертациядагы натыйжалардын жана тыянак, корутундулардын илимий жактан негизделүү жана тастыкталуу даражасы.

Изилдөөчү тарабынан төмөнкүдөй илимий натыйжалар алынган:

1-натыйжасы кыргыз элинин салттуу билимдерин, анын ичинде дарыгерчилигине этнолингвистикалык аспектиде изилдөө этнология менен карым-катышта изилденип, этимология багытынын кеңири иликтенишинин зарылчылыгы белгиленген.

2-натыйжасы ооруга жана аны айыктырууга байланыштуу салттуу билимде колдонулган аталыштар лингвистиканын структуралык, семантикалык бирдиги катары элдик тааным (познание) мүмкүнчүлүгү менен

тарыхый этнографиялык өнүттө каралышы ишенимдүү берилген.

3-натыйжасы “Манас” эпосундагы элдик дарыгерчиликке байланыштуу аталыштар белгилүү бир семантикалык милдет аткаруу менен, кыргыз салттуу билиминдеги тилдик байыркы катмарды түзөрү жана тилдин тарыхый лексикологиясы менен грамматикасы үчүн материал болору көрсөтүлгөн.

4-натыйжасы кыргыз элинин салттуу билимдерин илимдин тармактары боюнча терең изилдөө аркылуу этнолингвистикалык багытты калыптандырууга өбөлгө түзүлөрү илимий эмгектер аркылуу белгиленген.

V. Сунушталган жыйынтыктардын жанылык деңгээли.

1-натыйжасы жаңы, анткени кыргыз элинин салттуу билимине тиешелүү маселелерди тилдик өнүктөн изилдөөдө этнолингвистикалык материал катары этнология менен тыгыз карым-катышта жүргүзүү керектиги, кыргыз тил илиминдеги этимологиялык багыт тармактык жана тармактар аралык аспектиден кеңири планда изилдениши этнолингвистика тармагы үчүн өтө маанилүү илимий маселе болуп эсептелинери белгиленген.

2-натыйжасы жаңы, анткени ооруга жана аны айыктырууга байланыштуу салттуу билимде колдонулган аталыштар түрк, кыргыз тилдеринде структура-семантикалык бирдигин түзөрү, анын ичнде кыргыз тилине гана мүнөздүү аталыштар элди таанып-билүүнүн каражаты катары тарыхый этнографиялык өнүктөн изилдөө зарылдыгы белгиленген.

3-натыйжасын жаңы деп эсептөөгө болот, анткени “Манас” эпосундагы элдик дарыгерчиликке байланыштуу аталыштар белгилүү бир семантикалык милдет аткаруу менен, кыргыз салттуу билиминдеги тилдик байыркы катмарды түзөрү жана тилдин тарыхый лексикологиясы менен грамматикасы үчүн материал болору аныкталган.

4-натыйжасы жаңы, себеби кыргыз элинин салттуу билимдеринин тармактык багыттарына изилдөөлөрдү жүргүзүү аркылуу кыргыз тилиндеги этнолингвистикалык багытты калыптандырууга өбөлгө түзүлөөрү ишенимдүү белгиленген.

VI. Алынган жыйынтыктардын теориялык жана колдонмо багыттарга тиешелүү маселелерди чечүүдөгү наркы.

Иштин теориялык мааниси катары изилдөөнүн жыйынтык-натыйжалары тектеш түрк элдеринин тилин, маданиятын салыштырууга мүмкүнчүлүк берерин белгилөөгө болот.

Иштин практикалык мааниси катары изилдөөнүн жыйынтыктарын лексикология, этнолингвистика, этнография, педагогика, “Манас” таануу курстарында лекциялык, практикалык сабактарда жана ушул багыттар боюнча окуу-методикалык китептерин, куралдарын даярдоодо материал катарында

пайдаланууга, ошол эле учурда аны практикалык медицинада да колдонуу мүмкүнчүлүгүн көрсөтүүгө болот.

VII. Диссертациянын негизги жоболорунун, жыйынтыктарынын жана корутундуларынын жарыяланышы.

Диссертациянын негизги мазмуну изденүүчүнүн төмөндөгү илимий эмгектеринде чагылдырылган:

1. Супаева А. А. “Манас” эпосундагы оору аталыштары жана алардын лексика-семантикалык, тематикалык топтору [Текст] / А.А.Супаева // “Ala Too Academic Studies” –Б., 2022. №4. 230-236-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=50277632>
2. Супаева А. А. “Манас” эпосунда кезиккен аял ооруларынын аталыштарына лингвистикалык анализ [Текст] / А. А.Супаева // “Ala Too Academic Studies”. –Б., 2023. №2. 356-364-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=75176214>
3. Супаева А. А. “Манас” эпосундагы элдик хирургиялык ыкмалардын жана колдонулуучу аспаптардын аталыштарына этимологиялык анализ [Текст] / А. А. Супаева // ESSA II. International Eurasian Social Sciences and Arts Symposium 25-26 March, -Б., 2023. 229-236-бб. <https://essasymposium.org>
4. Супаева А. А. Кыргыз элинин салттуу дарыгерчилиги [Текст] / А. А. Супаева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. –Б., 2023. №9. -С. 363-366. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54151678>
5. Супаева А. А. “Манас” эпосундагы диетологиялык топ аталышындагы түшүнүктөрдүн лексикалык-семантикалык тобу жана алардын этимологиясы [Текст] / А. А. Супаева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. –Б., 2023. №9. –С. 367-369. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=65668386>
6. Супаева А. А. “Манас” эпосундагы жугуштуу оору аталыштарынын семантикалык жана этимологиялык өзгөчөлүктөрү [Текст] / А.А. Супаева // Известия ВУЗов Кыргызстана. –Б., 2024. №1.–С.376-379. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=69230835>
7. Супаева А. А. “Манас” эпосунда кыргыз элдик фармакологиясын туюндурган аталыштардын этимологиясы [Текст] / А. А. Супаева // Известия ВУЗов Кыргызстана. –Б., 2024. №1. –С.380-384. <https://elibrary.ru/item.asp?id=69230836>
8. Супаева А. А. Ж. Мамайдын варианты боюнча “Манас” эпосундагы элдик дарыгерчилик [Текст] / А. А. Супаева // “Alatoo Academic Studies” -Б., 2024. №3. -С. 230-236. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=75176214>

VIII. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна дал келиши.

Авторефератта диссертациянын негизги мазмуну кыскача чагылдырылган. Авторефераты диссертацияга шайкеш келет.

Ишке карата сунуштар жана кемчиликтер

1. Диссертациянын киришүү бөлүмү (3-7-бб.) менен I-бабы (7-15-бб.) кайталанып берилет.
2. Илимий стилге мүнөздүү болбогон, оозеки кепке тиешелүү сөз формалары колдонулат. М.: *эртең менентең* (19), *таттуулукта* (17), *кечөө кийин* (18), *чоогу* (159), *кесипчиликтерди* (157) ж.б.
3. 40-беттеги “Кыргыз элинен чыккан астроном-эсепчилер”, “Элдик календарь. Космологиялык, астрологиялык салттуу билимдер. Элдик эсепчилик жана жайчылык” (18-40-бб.) деген бөлүмдөрдө жыл санак, ай санак, күн санак, апта жөнүндө кепен чечмелен отурбастан, алардын адам ден соолугуна тийгизген таасири, натыйжасы, кантип, кайсы учурларда оорулууну дарылоо үчүн колдонулушу, эпосто кездешкен учурлары камтылса иштин деңгээли которүлмөк. Башкача айтканда, аталган бөлүмдөр боюнча адамды дарылоодогу маанисине, байланышына, ролуна көңүл бурууну сунуштайбыз.
4. Лексика-тематикалык топторду “Акушердик менен байланыштуу аталыштардагы топ: тергөө жана аял оорулары” дебестеп, “Акушердикке байланыштуу аталыштар”, “Жугунтуу ооруларга байланыштуу аталыштар”, “Фармакологиялык аталыштар” сыяктуу формада берсе, стилистикалык жактан тагыраак болот.
5. 52-беттеги “Семантика, семантикалык талаа” жөнүндө белгилүү аныктамалардын алынган булактарына шилтемелерди берүү керек.
6. Кыргыз тилинин лексикасы, этимологиясы менен “Манас” эпосунун тилин изилдөөгө арналган К.Сейдакматов (1980), Р.Эгембердиев (1980), Г.Жумакунова (1988), А.Боронов (1988), А.Ж.Шериев (1991), К.Саматов (2003), И.Абдувалиев (2007), С.Жумалиев (2015) ж.б. окумуштуулардын изилдоолорү эске алынса, диссертациянын методологиялык базасы дагы кеңейет.
7. 84-бетте *толгоо*, 118-бетте *барпы дары*, 126-бетте *бал созүно*, 138-бетте *кыяр сөзүно*, ошондой эле *аначы* (157), *бакшы*, *куучу* (159,160), *жоймочу*, *кириечи* (161), *учукчу*, *картыкчы*, *күйгүзгүч* (162), *жүрөк көтөрүүчү* (163), *тамырчы* (164), *үзмөчү* (165), *Умай эне*, *бүбү эне*, *эмчи эне* (165), *сыныкчы*, *кыбачы*, *демчи*, *теңчи* ж.б. аталыштарга “Манас” эпосунан алынган мисалдары жок, эгерде алардын колдонулган учурлары бар болсо көрсөтө кетүү керек.
8. 86-бетте *мартуу*, *кара басуу* жөнүндө иликтенип келе жатып эле *бакшы*, *бүбү*, *табып*, *куучу* сөздөрүнүн семантикалык белгилеринин өзгөрүшүнө өтүп кетет. Мындай учурлар иштин илимий системалуулук ыраатын бузуп, ойлордун башаламан болуп калуусуна алып келет.

9. *Толгоо чакыруучу дарылар* кийин пайда болбогонуна токтолуп, кытай медицинасы ошол кезде эле алдыга өнүккөнүн баса белгилейт (88). Ошону менен бирге эле, кыргыз элинде дагы кеңири колдонулганын эпостогу мисалдар аркылуу далилден көрсөтө кетсе иштин баалуулугу жогоруламак.

10. Диссертациялык иште ой жыйынтыкталгандан кийин абзац коюлбай калган жерлери көп кездешет (4, 5, 6, 21, 22, 25, 27, 38, 63, 67-66. ж.б.).

11. *Кагын* “кар жааган жер” (93) деп белгиленген, тескерисинче, *кагын* “карын шамал учуруп кеткен бет” деген маанини туюндурат.

12. *Ал эми* байламтасы улам кайталана берген жерлери, кээде ар бир сүйлөмдө кайталанган учурлары кездешет. Маселен, 63-беттин акыркы сүйлөмүндө, андан кийинки 64-беттеги биринчи сүйлөмүндө, 127-бетте ж.б.

13. Диссертацияда жана авторефератында орфографиялык каталары орун алат. Мисалы: *кылыптанган* (3), *багында* (15), *боюу* (18,20,22), *Физикалык* (28), *өзөчөлүк* (62), *темтикалык* (71), *тураган* (71), *апокапалык* (82), *өзүмдү* (97), *создук* (108), *куноо, учун* (97), *жоошоону* (118), *топтоздун* (118), *туктан* (131) ж.б.

IX. Корутунду.

Супаева Аида Акунбековнанын “Манас” эпосунда ооруга жана аны айыктырууга байланыштуу аталыштардын структурасы, семантикасы жана этимологиясы (С.Каралаев, С.Орозбаков жана Жусуп Мамайдын варианттарын салыштыруу)” деген диссертациялык ишинин темасы кыргыз тил илими үчүн актаулдуу, тиешелүү илимий жыйынтыктары алынган, мазмуну менен жыйынтыктары 10.02.01 – кыргыз тили алистигинин паспортуна жооп берген иш деп эсептөөгө болот.

X. Жетектөөчү мекемени жана расмий оппоненттерди бекитүү боюнча сунуштун негизделиши.

Супаева Аида Акунбековнанын “Манас” эпосунда ооруга жана аны айыктырууга байланыштуу аталыштардын структурасы, семантикасы жана этимологиясы (С.Каралаев, С.Орозбаков жана Жусуп Мамайдын варианттарын салыштыруу)” аттуу 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине төмөндөгүлөрдү сунуш кылат:

Жетектөөчү мекеме катары: Жетектөөчү мекеме: Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин филология факультетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасы. Дареги: 715600, Жалал-Абад шаары, Ленин көчөсү, 57.

Расмий оппоненттер:

Дунканаев Абдыкалык Токтогулович – филология илимдеринин доктору, доцент, К.Тыныстанов атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын профессоруна м.а.

Эмгектери:

1. Кыргыз эл табышмактарынын синтаксистик-семантикалык түзүлүшү. - Бишкек: “Бийиктик”, 2004.
2. Кыргыз эл макалдарынын тексттик-коммуникативдик өзгөчөлүктөрү. - Каракол: ЫМУ, 2010.
3. Кыргыз тил илиминдеги жаңы багыт башаты” (Академик С. Ж. Мусаевдин айрым изилдөөлөрү боюнча // Наука и новые технологии. -2023. -№12.
4. Сүйлөмдүн семантикалык-структуралык маселесине карата. -Бишкек: Ж.Баласагын атындагы университетинин жарчысы, 2015.

Расулова Мээрим Мелисовна – филология илимдеринин кандидаты, доцентин м.а., КРнын Башкы Прокуратурасынын Юридикалык академиясынын коомдук-гуманитардык жана табигый илимдер кафедрасынын башчысы.

Эмгектери:

1. Көркөм тексттеги талаш-тартыш диалогунун семантикасы // Языки в лингвоэтнокультурном пространстве Кыргызстана. Материалы научно-практической конференции, посвященной 70-летию со дня рождения доктора филологических наук, профессора К. З. Зулпукарова. -Ош, 2017, 140-146.
2. Способы экспликации оценки в диалогических структурах художественных произведений // Вестник Воронежского государственного университета. – Воронеж, 2018, № 2.
3. Көркөм тексттеги диалогдук биримдик // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. –Бишкек, 2017, №10, 218-222.

Супаева Аида Акунбековнанын “Манас” эпосунда ооруга жана аны айыктырууга байланыштуу аталыштардын структурасы, семантикасы жана этимологиясы (С.Каралаев, С.Орозбаков жана Жусуп Мамайдын варианттарын салыштыруу)” аттуу 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иши КР ЖАК тарабынан кандидаттык диссертацияларга коюлуучу талаптарына жооп берет жана филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин Д.10.24.700 диссертациялык кеңешине кабыл алууга болот деп ойлойбуз.

Эксперттик комиссиянын мүчөсү,
филология илимдеринин доктору,
И.Арабаев атындагы КМУнун профессору

С.С.Жумалиев

Эксперттик комиссиянын мүчөсүнүн колун тастыктайм:
окумуштуу катчы, филология илимдеринин доктору,
доцент

С.К.Каратаева

Окумуштуу катчынын колун тастыктайм.
КБнын башчысы

А.Жайнакова